

تاریخ و آثار اسلامی

مکہ مکرمہ و مدینہ منورہ

با تجدید نظر و اضافات

تألیف: دکتر اصغر قائدان

تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرمه و مدینه منوره
با تجدید نظر و اضافات

اصغر قائدان	● مؤلف:
مرکز تحقیقات حج	● تدوین:
مؤسسه فرهنگی هنری مشعر	● ناشر:
چاپخانه مشعر	● چاپ و صحافی:
۱۱ - زمستان ۱۳۸۹	● نوبت چاپ:
۵۰۰ نسخه	● شمارگان:
۲۸۰۰ تومان	● بها:

شابک: ۳-۴۰-۶۲۹۳-۹۶۴-۹۷۸-۳ ISBN: 978-964-6293-40-3

مراکز پخش و فروشگاه‌های مشعر:

تهران: تلفن: ۰۲۱-۶۴۵۱۲۰۰۳ / قم: تلفن: ۰۲۵۱-۷۸۲۸۴۰۰

فهرست مطالب

۱۵	زیبایی حج
۱۷	مقدمه چاپ اول
۱۹	مقدمه چاپ هفتم
۲۱	زمینه
۲۱	موقعیت جغرافیایی و تاریخی شبه جزیره عربستان
۲۴	بیابان‌ها و صحراهای شبه جزیره
۲۵	شبه جزیره در بستر تاریخ
۲۷	عرب و اقسام آن
۲۹	دین در شبه جزیره
۳۴	آشنایی با حدود و موقعیت طبیعی و جغرافیایی کشور عربستان

بخش اول:

تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرمه

۴۱	فصل اول: مکه مکرمه در بستر تاریخ
۴۳	الف) موقعیت جغرافیایی مکه مکرمه
۴۴	ب) نام‌های مکه مکرمه
۴۸	ج) فضایل مکه مکرمه و مسجدالحرام

۵۱	فصل دوم: سیر تاریخی کعبه و مسجد الحرام
۵۳	الف) کعبه نخستین خانه در زمین
۵۵	ب) مناصب کعبه هنگام ظهور اسلام

- ج) سیر بنا و بازسازی کعبه ۵۶
- د) آثار مقدس کعبه و مسجدالحرام ۵۸
- ۱- خَجْرَ الْأَسْوَدِ وَ تَارِيخِجَةَ أَنْ ۵۸
- ۲- اَرْكَانِ كَعْبَةِ وَ اَنْدَاذِهِ اَي بِيروني ۶۰
- ۳- شَاذِرْوَان ۶۲
- ۴- نَاوِدَانِ طَلَا (مِيْرَاب) ۶۳
- ۵- بَابِ كَعْبَةِ ۶۴
- ۶- دَرُوْنِ كَعْبَةِ ۶۵
- ۷- مُسْتَجَار ۶۷
- ۸- مُلْتَزِم ۶۸
- ۹- مِفْعَنَه ۶۸
- ۱۰- حَطِيْم ۶۹
- ۱۱- يُوْشِشِ كَعْبَةِ (الْكِنُوْة) ۶۹
- ۱۲- مَقَامِ اِبْرَاهِيْمَ ؑ ۷۲
- ۱۳- جِغْرِ اِسْمَاعِيْلِ ؑ ۷۵
- ۱۳- چاه زمزم، تاريخچه و فضيلت آن ۷۶
- ۱۴- صفا و مروه (مَسْعِي) و حوادث تاريخي آن ۷۸
- ه) مسجدالحرام و سیر تاريخی آن ۸۱
- و) درهای مسجد الحرام از ابتدا تا کنون ۸۶
- فصل سوم: کوه‌ها و شعب‌های مهم مکه ۹۱
- الف - کوه‌ها ۹۳
۱. جَبَلِ النَّوْرِ = غَارِ جِرَا (مهبط وحی) ۹۳
۲. اَبُو قَنِيس ۹۵
۳. نُوْر (مخفی گاه هجرت) ۹۵
۴. حَجُوْن ۹۷
۵. خَلِيْفَه ۹۷
۶. حَنْدَمَه ۹۸
۷. ثَمِيْر ۹۸
۸. قَعِيْقَان ۹۸
- ب - شعب‌ها (دَرّه‌ها) ۹۹
۱. اَبِي دَب ۹۹
۲. اَبُو طَالِب (محل محاصره بنی‌هاشم و پيامبر خدا ﷺ) ۹۹

۱۰۱	فصل چهارم: مساجد تاریخی موجود مکه
۱۰۲	۱- مسجد مولد یا زادگاه ختم رسولان محمد بن عبدالله <small>ﷺ</small>
۱۰۴	۲- جن = مسجد الحَرَس
۱۰۵	۳- رایه
۱۰۶	۴- بَيْعَة = مسجد الغنم
۱۰۶	۵- شجره
۱۰۷	۶- ابوبکر
۱۰۸	۷- إجابة
۱۰۸	۸- خالد بن ولید
۱۰۹	۹- فتح
۱۱۱	فصل پنجم: قبرستان ابوطالب و مزار شهدای فح
۱۱۳	الف - قبرستان ابوطالب (جَنَّةُ الْمُعَلِّی)
۱۱۳	فضایل قبرستان ابوطالب
۱۱۴	به خاک آرمیدگان قبرستان ابوطالب
۱۱۹	ب - مزار گمنام شهدای فح
۱۲۱	فصل ششم: خانه‌ها و مساجد تاریخی مکه (تخریب شده در دوران سعودی)
۱۲۳	الف - خانه‌های تخریب شده
۱۲۳	۱. أَرْقَم بن ابی ارقم
۱۲۴	۲. دارالندوه یا انجمن مشورت
۱۲۴	۳. خدیجه <small>رضی الله عنها</small>
۱۲۶	۴. ابوطالب
۱۲۶	۵. حمزه، سیدالشهدا (ع)
۱۲۶	۶. عبدالله بن جدعان
۱۲۷	۷. حارث بن عبدالمطلب
۱۲۷	۸. امام جعفر صادق <small>رضی الله عنه</small>
۱۲۸	ب - مساجد تخریب شده
۱۲۸	۱. انشقاق القمر = بلال حبشی
۱۲۹	۲. ابراهیم <small>رضی الله عنه</small>
۱۳۱	فصل هفتم: میقات‌های حج و حدود حرم
۱۳۳	الف - میقات‌های حج

- ۱۳۳ ..... ۱. ذوالخليفة (مسجد شجره = آبار علی علیه السلام)
- ۱۳۴ ..... ۲. جُحْفَه
- ۱۳۴ ..... ۳. وادی عقیق
- ۱۳۵ ..... ۴. قَرْنِ الْمَنَازِل
- ۱۳۵ ..... ۵. يَلْمَلُمُ
- ۱۳۵ ..... ۶. فَحَّ
- ۱۳۷ ..... ب - حدود حرم و علت تحریم
- ۱۳۸ ..... ۱. سمت طائف = وادی عَزْتَه (عرفات)
- ۱۳۸ ..... ۲. وادی نخله
- ۱۳۸ ..... ۳. جِغْرَانَه
- ۱۳۹ ..... ۴. تَنْعِيم
- ۱۳۹ ..... ۵. حُدَيْبِيَه
- ۱۳۹ ..... ۶. أَضَاءَةُ الْبَيْتِ
- ۱۴۰ ..... ج - مساجد منطقه آغارین حرم
- ۱۴۰ ..... ۱. تَنْعِيم
- ۱۴۱ ..... ۲. حُدَيْبِيَه = رِضْوَان = آل شَمْسِي
- ۱۴۲ ..... ۳. جِغْرَانَه
- ۱۴۵ ..... فصل هشتم: مشاعر مقدسه (عرفات، مشعر الحوام و منی)
- ۱۴۷ ..... الف - سرزمین عرفات
- ۱۴۹ ..... وقوف پیامبر صلی الله علیه و آله در عرفات
- ۱۵۰ ..... مسجد نیره = جامع ابراهیم علیه السلام
- ۱۵۱ ..... جبل الرِّخْمَه
- ۱۵۱ ..... ب - مَشْعَرُ الْحَرَامِ - مُزْدَلِفَه
- ۱۵۲ ..... مسجد مُزْدَلِفَه = مشعر الحرام
- ۱۵۳ ..... ج - وادی مُخَسَّر
- ۱۵۴ ..... د - سرزمین منا
- ۱۵۵ ..... جَمْرَات سه گانه
- ۱۵۶ ..... مساجد موجود در منا
- ۱۵۷ ..... مساجد تخریب شده در منا
- ۱۶۱ ..... فصل نهم: اماکن تاریخی بین مکه و مدینه
- ۱۶۳ ..... ۱ - مزار شهدای بدر

- ۲- مسجد عریش ۱۶۴
- ۳- زَبَدَه (زادگاه، تبعیدگاه و آرامگاه ابوذر غفاری) ۱۶۴
- ۴- غدیر خم ۱۶۵
- ۵- مسجد غدیر خم ۱۶۶
- ۶- زیارتگاه ابواء (مقبره آمنه بنت وهب) ۱۶۶

بخش دوم

تاریخ و آثار اسلامی مدینه منوره

- فصل اول: مدینه در بستر تاریخ ۱۷۱
- موقعیت جغرافیایی مدینه منوره ۱۷۳
- نگاهی به تاریخ یثرب ۱۷۴
- نام‌های مدینه ۱۷۹
- فضایل مدینه منوره ۱۷۹
- مقدمات هجرت پیامبر ﷺ به مدینه ۱۸۰
- فصل دوم: مسجد النبی ﷺ و آثار آن ۱۸۵
- الف - مسجد النبی ﷺ در گذر تاریخ ۱۸۷
- آثار تاریخی و مقدس مسجدالنبی ﷺ ۱۹۰
- ۱- ستون‌های مسجدالنبی ﷺ ۱۹۰
- ۱/۱ - مَحَلَّه ۱۹۱
- ۱/۲ - عایشه = قرعه ۱۹۱
- ۱/۳ - تویه = ابی لبابه ۱۹۲
- ۱/۴ - سریر ۱۹۳
- ۱/۵ - مَحْرَس = علی بن ابی طالب ﷺ ۱۹۳
- ۱/۶ - وُفُود ۱۹۴
- ۱/۷ - مقام جبرئیل ﷺ ۱۹۴
- ۱/۸ - تهجد ۱۹۵
- ۱/۹ - حنانه ۱۹۵
- ۲- ایوان صَفَه یا منزلگاه فقرا ۱۹۶
- ۳- منبر ۱۹۷
- ۴- محراب‌ها ۱۹۸
- ۴/۱ - محراب النبی ﷺ ۱۹۸
- ۴/۲ - محراب التهجد ۱۹۹

- ۱۹۹ ..... ۴/۳ - محراب فاطمه رضی الله عنها .....
 ۱۹۹ ..... ۴/۴ - محراب عثمانی .....
 ۲۰۰ ..... ۴/۵ - محراب سلیمانی = حنفی .....
 ۲۰۰ ..... ۵ - روضة النبی صلی الله علیه و آله .....
 ۲۰۲ ..... ۶ - بیت شریف پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله .....
 ۲۰۳ ..... ۷ - خانه فاطمه رضی الله عنها .....
 ۲۰۴ ..... ۸ - مرقد مطهر و منور پیامبر خدا صلی الله علیه و آله .....
 ۲۰۷ ..... ۹ - قبر فاطمه رضی الله عنها دختر گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله .....
 ۲۱۰ ..... ۱ - مکان الجنائز (محل نماز بر مردگان) .....
 ۲۱۱ ..... ۱۱ - مقام و مهبط جبرئیل امین علیه السلام .....
 ۲۱۱ ..... ۱۲ - محل اذان بلال .....
 ۲۱۱ ..... ۱۳ - درهای مسجد .....
 ۲۱۴ ..... ۱۳/۲ - دوران عمر بن خطاب .....
 ۲۱۵ ..... ۱۳/۳ - دوران عمر بن عبدالعزیز .....
 ۲۱۵ ..... ۱۳/۴ - دوران عثمانی .....
 ۲۱۵ ..... ۱۳/۵ - دوران سعودی .....
 ۲۱۶ ..... ۱۴ - منذهنها (مناره‌ها) .....
 ۲۱۷ ..... ۱۵ - قبة الخضراء .....
 ۲۱۸ ..... ۱۶ - گنبد زرقاء .....
 ۲۱۸ ..... آتش سوزی‌های مسجد النبی صلی الله علیه و آله .....
 ۲۱۹ ..... سیر تاریخی توسعه مسجد النبی صلی الله علیه و آله از آغاز تا کنون .....
 فهرست آثار و اماکن اسلامی اطراف مسجد النبی صلی الله علیه و آله که در توسعه دوران سعودی
 ۲۲۸ ..... تخریب شده‌اند .....
 فصل سوم: خانه‌ها و مساجد تخریب شده در دوران سعودی .....
 ۲۳۳ ..... الف - خانه‌های تخریب شده در پیرامون مسجد النبی صلی الله علیه و آله .....
 ۲۳۳ ..... ۱. ابو ایوب انصاری .....
 ۲۳۴ ..... ۲. امام صادق علیه السلام .....
 ۲۳۴ ..... ۳. حسن بن زید .....
 ۲۳۴ ..... ۴. ابوبکر بن ابی قحافه .....
 ۲۳۵ ..... ۵. عمر بن خطاب .....
 ۲۳۵ ..... ۶. عبدالله بن عمر بن خطاب .....
 ۲۳۵ ..... ۷. خالد بن ولید .....

۲۳۵	.....	۸. مروان بن حکم
۲۳۶	.....	۹. عثمان بن عفان
۲۳۶	.....	۱۰. طلحة بن عبیدالله
۲۳۶	.....	۱۱. عمار بن یاسر
۲۳۶	.....	۱۲. زَيْطَةُ (بنت سَفَّاح عباسی)
۲۳۷	.....	۱۳. رباح (بدر بلال حبشی)
۲۳۷	.....	۱۴. مقداد بن اسود
۲۳۷	.....	سقیفه بنی ساعده
۲۴۰	.....	ب - مساجد تخریب شده در دوران سعودی
۲۴۰	.....	۱. بنوعدی بن نَجَّار = دارالتابغه
۲۴۰	.....	۲. بنو ظفر = بُئله
۲۴۱	.....	۳. سعد بن خَیثمه
۲۴۱	.....	۴. بنو حارثه
۲۴۱	.....	۵. عرفه = عمره
۲۴۲	.....	۶. مَضْرَع = وادی
۲۴۲	.....	۷. حمزه سید الشهداء <small>رضی الله عنه</small>
۲۴۲	.....	۸. جبل رماة
۲۴۳	.....	۹. بنو زریق
۲۴۳	.....	۱۰. اَبِيّ بن کعب = مسجد البقیع
۲۴۴	.....	۱۱. بنی ساعده
۲۴۴	.....	۱۲. فَيِّفَاءُ الخَبَّار
۲۴۴	.....	۱۳. فاطمة صغری
۲۴۴	.....	۱۴. قشله = عسکریه
۲۴۵	.....	۱۵. بلال بن رباح
۲۴۵	.....	۱۶. تَنْبِيَةُ الوُدَاع
۲۴۵	.....	۱۷. عثمان بن عفان
۲۴۵	.....	۱۸. علی عَزِيزِي
۲۴۷	.....	فصل چهارم: مساجد تاریخی مدینه منوره
۲۴۹	.....	الف - منطقه قبا و مساجد آن (جنوب مدینه)
۲۵۰	.....	۱. مسجد قبا
۲۵۴	.....	۲. جمعه = عاتکه
۲۵۵	.....	۳. بنات النجّار

۴. مَضْنَح ۲۵۶
- ب - مساجد پیرامونی مسجدالنبی ﷺ (جنوب غربی مدینه) ۲۵۶
۱. مساجد مصلّاً و نمازگاه‌های پیامبر ﷺ در اعیاد اسلامی (جنوب غربی مسجدالتبی) ... ۲۵۶
- ۱/۱ - قشلهٔ عسکریه ۲۵۷
- ۱/۲ - غمامه ۲۵۷
- ۱/۳ - عمر بن خطاب ۲۵۸
- ۱/۴ - مالک بن سنان ۲۵۹
- ۱/۵ - عثمان بن عفّان ۲۵۹
- ۱/۶ - علی بن ابی طالب ؑ ۲۵۹
- ۱/۷ - بلال بن رباح ۲۶۰
- ۱/۸ - ابوبکر بن ابی قحافه ۲۶۰
۲. مساجد جنوب غربی مسجدالنبی ﷺ ۲۶۰
- ۲/۱ - سقیا ۲۶۰
- ۲/۲ - مَفْطَلَه = بنی دینار ۲۶۱
- ۳ - مساجد شرق و شمال شرق مسجدالنبی ﷺ ۲۶۲
- ۲/۱ - إِبَاجَة = مِباَهَلَه ۲۶۲
- ۲/۲ - ابودر غفاری ۲۶۲
- ج - منطقهٔ غزوهٔ احزاب و مساجد آن (شمال غربی مدینه) ۲۶۲
- ۱ - مسجدهای هفتگانه (مساجد سبعه) ۲۶۵
- ۱/۱ - فِتْح ۲۶۵
- ۱/۲ - سلمان فارسی ۲۶۶
- ۱/۳ - علی بن ابی طالب ؑ ۲۶۶
- ۱/۴ - ابوبکر بن ابی قحافه ۲۶۷
- ۱/۵ - عمر بن خطّاب ۲۶۷
- ۱/۶ - فاطمه ؑ ۲۶۷
- ۱/۷ - ذوقبَلتین ۲۶۸
- ۲ - مساجد دیگر منطقهٔ احزاب ۲۶۹
- ۲/۱ - رایه = ذِبَاب ۲۶۹
- ۲/۲ - بنی حرام کبیر ۲۷۰
- د - منطقهٔ احد و مساجد پیرامون آن ۲۷۰
۱. المِستِراح ۲۷۰
۲. دُزَع = شیخَان ۲۷۱
۳. غَیْنِین ۲۷۱

۲۷۲	..... ۴. ثنایا = قُبَّة الثنایا
۲۷۲	..... ۵. جبل أحد = الفتح
۲۷۳	..... ۶. بنو حارثه
۲۷۳	..... ۵. منطقه غزوه بنی قریظه، بنی نضیر و مساجد آن
۲۷۴	..... ۱. مسجد بنی قریظه
۲۷۵	..... ۲. مشربه ام ابراهیم
۲۷۵	..... ۳. قضیخ = رد الشمس = بنی نضیر
۲۷۹	..... فصل پنجم: مقابر و زیارت‌گاه‌های مدینه
۲۸۱	..... الف - قبرستان بقیع
۲۸۲	..... فضایل بقیع
۲۸۳	..... گنبد و بارگاه‌های بقیع
۲۸۵	..... به خاک آرمیدگان بقیع
۲۸۵	..... ۱ - عثمان بن مظعون
۲۸۶	..... ۲ - ابراهیم فرزند پیامبر ﷺ
۲۸۷	..... ۳ - رقیه، ۴ - ام کلثوم، ۵ - زینب
۲۸۷	..... ۶ - فاطمه بنت اسد، ۷ - امام حسن مجتبیٰ ﷺ، ۸ - امام زین العابدین ﷺ، ۹ - امام باقر ﷺ،
۲۸۹	..... ۱۰ - امام صادق ﷺ
۲۹۰	..... ۱۱ - عباس بن عبدالمطلب
۲۹۰	..... ۲۰ - ۱۲ - قبور همسران رسول الله ﷺ
۲۹۱	..... ۲۱ - ۲۳ - قبور عمه‌های رسول الله ﷺ
۲۹۱	..... ۲۴ - ام البنین
۲۹۱	..... ۲۵ - عقیل بن ابی طالب، ۲۶ - عبدالله بن جعفر بن ابی طالب
۲۹۲	..... ۲۷ - محمد بن زید بن علی ﷺ
۲۹۲	..... ۲۸ - مالک بن انس، ۲۹ - نافع الفقیه
۲۹۲	..... ۳۰ - سفیان بن حارث
۲۹۲	..... ۳۱ - مجروحان أحد
۲۹۳	..... ۳۲ - شهدای واقعه حَرّه
۲۹۳	..... ۳۳ - عثمان بن عفان
۲۹۴	..... ۳۴ - عبدالله بن مسعود
۲۹۴	..... ۳۵ - ابو سعید خُدَری
۲۹۴	..... ۳۶ - حلیمه سعديه
۲۹۴	..... ۳۷ - اسماعیل بن جعفر الصادق ﷺ

- ۲۹۵ ..... دیگر قبور بقیع
- ۲۹۷ ..... بیت الأحران
- ۲۹۷ ..... ب - زیارتگاه شهدای أحد
- ۳۰۲ ..... ج - آرامگاه‌های تخریب شده (دوران سعودی)
- ۳۰۲ ..... ۱. عبدالله بن عبدالمطلب
- ۳۰۲ ..... ۲. محمد بن عبدالله محض (نفس زکّیه)
- ۳۰۳ ..... ۳. علی عَزِیْضِی بن جعفر بن محمد رضی الله عنه
- ۳۰۳ ..... ۴. عبدالله بن عباس در طائف
- ۳۰۵ ..... فصل ششم: کوه‌ها، وادی‌ها و ثنایای مدینه النبی رضی الله عنه
- ۳۰۷ ..... الف - کوه‌ها
- ۳۱۱ ..... ب - وادی‌ها
- ۳۱۲ ..... ج - ثنایا
- ۳۱۳ ..... د - حصار و دروازه‌های مدینه
- ۳۱۵ ..... فصل هفتم: مساجد و مناطق تاریخی اطراف مدینه النبی رضی الله عنه
- ۳۱۷ ..... ۱ - شجره = ذوالخَلِیْفَه (آبار علی رضی الله عنه)
- ۳۱۸ ..... ۲ - مَغْرَس
- ۳۱۸ ..... ۳ - شرف
- ۳۱۹ ..... ۴ - علی عَزِیْضِی
- ۳۱۹ ..... ۵ - منطقه فدک
- ۳۲۰ ..... ۶ - منطقه خیبر
- ۳۲۰ ..... ۷ - زیارتگاه ینبوع
- ۳۲۳ ..... منابع و مآخذ
- ۳۲۲ ..... الف) عربی
- ۳۲۳ ..... ب) فارسی
- ۳۲۴ ..... ج) انگلیسی
- فهرست‌ها:
- ۱ - فهرست نقشه‌ها
- ۲ - فهرست اعلام
- ۳ - فهرست اماکن
- عکس‌ها و تصاویر

زیبایی حج

«مراتب معنوی حج، که سرمایه حیات جاودانه است و انسان را به افق توحید و تنزیه نزدیک می‌نماید، حاصل نخواهد شد مگر آن‌که دستورات عبادی حج به‌طور صحیح و شایسته، مو به مو عمل شود.»

حضرت امام خمینی علیه السلام

حج، نمایی با شکوه از اوج رهایی انسان موحّد از همه چیز جز او و عرصه پیکاری فراراه توسن نفس و جلوه بی‌مانندی از عشق، ایثار، آگاهی و مسؤولیت در گستره حیات فردی و اجتماعی است. پس حج تبلور تمام عیار حقایق و ارزش‌های مکتب اسلام است.

مؤمنان گرچه با این عبادت الهی آشنایی دیرینه دارند و هر سال با حضوری شورانگیز از سراسر عالم، زنگار دل با زمزم زلال توحید می‌زدایند و با حضرت دوست تجدید میثاق می‌کنند و گرچه میراث ادب و فرهنگ ما، مشحون از آموزه‌های حیاتبخش حج است، اما هنوز ابعاد بی‌شماری از این فریضه مهم، ناشناخته و مهجور مانده است.

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، در پرتو اندیشه‌های تابناک امام خمینی - رضوان الله تعالی علیه - حج را نیز همچون دیگر معارف و احکام اسلامی، در جایگاه واقعی خویش نشانند و سیمای راستین و محتوای غنی آن را نمایاند. اما هنوز راهی دراز در پیش است تا

فلسفه، ابعاد، آثار و برکات آن شناخته و شناسانده شود و مؤمن حج گزار با آگاهی و شعور دینی، بر آن مواقف و مشاعر، که محلّ هبوط ملائکه الله و وقوف انبیا و اولیا است، گام بگذارد.

در راستای تحقق این هدف بزرگ، بعثه مقام معظم رهبری با الهام از اندیشه‌های والا و ماندگار امام راحل علیه السلام، احیاگر حج ابراهیمی و با بهره گیری از رهنمودهای ارزشمند رهبر عزیز انقلاب اسلامی، حضرت آیه الله خامنه‌ای -مدظله العالی- با تأسیس معاونت آموزش و پژوهش، تلاش می‌کند فصل جدیدی فراراه اندیشمندان مسلمان و علاقمندان به فرهنگ حج و زائران و راهیان حرمین شریفین بگشاید. از این رو، در عرصه پژوهش، تألیف و ترجمه، آثار گوناگون در باره حقایق و معارف حج، آشنایی با اماکن مقدس، تاریخ و سرگذشت شخصیت‌های بزرگ اسلام، بررسی رویدادها و عرضه خاطرات و به ویژه آموزش مسائل و آداب حج، تلاش‌هایی را آغاز کرده است. آنچه اکنون پیش روی خواننده قرار دارد، برگ سبزی است از این دفتر.

بی‌گمان راهنمایی و همراهی اندیشوران، از نارسایی‌ها خواهد کاست و در این راه معاونت آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری، از همکاری همه علاقمندان استقبال کرده، دست آنان را به گرمی می‌فشارد.

ومن الله التوفیق و علیه التکلان

معاونت آموزش و پژوهش

بعثه مقام معظم رهبری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه چاپ اول

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾ (آل عمران: ۹۶)

سپاس خدای - عز و جل - را که بر نگارنده منت نهاد و رهنمونش شد تا در باره تاریخ و آثار اسلامی ام القری و حرم امن الهی (مکه) و حرم رسولش (مدینه) دست به تألیف و نگارش زند؛ «مکه» ای که زمانی مهبط جبرئیل امین علیه السلام و منزلگاه وحی سرمدی بود و «مدینه» که موطن و مدفن خیرالبشر و ذریه پاک او است؛ همان جا که دین خدا در آن «کامل» و ختم رسولانش به او «لاحق» گردید و خداوند تبارک و تعالی بهترین مکان روی زمین؛ یعنی خانه خود و قطعه ای از باغ بهشت یعنی «روضه النبی» را در آن قرار داد و هزارها سال، افضل مساجد عالم یعنی «مسجد الحرام» و کعبه آن همواره محل عبادت و تهجد انبیاء، اوصیا و پرستش خدای یکتا بود و پس از اسلام، مسجد النبی آن، صدها سال مکان عبادت مسلمانان و موحدان بوده و خواهد بود.

مکه، سرزمین وحی و مدینه شهر رسول خاتم، دل میلیونها آرزومند و عاشق دلباخته را از اقصی نقاط عالم به خود متوجه می سازد و همه ساله، امت اسلامی را برگرد شمع وجود خود حیاتی دوباره می بخشد. جای جای این سرزمین بو و نشانی از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، ائمه اطهار و صحابه راستین و جلیل القدر او دارد. مکه زادگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و

مدینه هجرت‌گاه او، کوله‌باری هزار و چهارصد ساله از وقایع تلخ و شیرین، زجرها و شکنجه‌ها، ایثارها و شهادت‌ها را پس از بعثت نبوی و هجرت محمدی به دوش می‌کشد. در حقیقت هر گوشه از این خاک مقدس، خاطره‌ای دلنشین، آثاری گویا و شواهدی زنده از حضور بهترین مخلوق عالم داشته و یادآور خاطره‌جانفشانی‌ها و تلاش‌های آن حضرت و صحابه‌گرامی او در راه اعتلای اسلام است.

اکنون ضروری است برای پاسداری از اصالت و هویت تمدن و فرهنگ اسلامی خود، آثار مقدس این سرزمین را بیاییم، بشناسیم و بشناسانیم و سرانجام در کتیبه قلب و اوراق دل، همچون لوحی محفوظ ثبت کنیم.

روند تخریب بسیاری از این آثار و اماکن اسلامی، که طی سال‌های اخیر رو به گسترش است، نگارنده را بر آن داشت تا برای حفظ و شناسایی این پیشینه تاریخی، به پژوهش و بررسی کامل و مستندی دست زند، باشد تا ان‌شاءالله مورد عنایت و توجه محققان، پژوهشگران و علاقمندان به تاریخ اسلام و زائران بیت‌الله الحرام قرار گیرد.

پژوهش حاضر، که بر اساس مستندترین و اصیل‌ترین منابع تاریخی قرون اولیه اسلامی و پژوهش‌های متأخر و جدید تهیه شده، سیر تاریخی آثار و اماکن مقدس مکه و مدینه را از آغاز تاکنون در دو بخش مورد بررسی قرار می‌دهد.

از آنجا که بسیاری از این اماکن - متأسفانه - بر اثر حوادث طبیعی و یا اهداف مغرضانه، دستخوش تخریب و ویرانی گردیده؛ لذا فصل‌هایی را هم به شناسایی دقیق آن‌ها اختصاص داده‌ایم.

در پایان، شایسته است از اهتمام معاونت محترم آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری و دیگر کسانی که در تهیه، چاپ و نشر این اثر سهیم بوده‌اند، قدردانی کرده، از خداوند متعال توفیق روز افزون آنان را درخواست نمایم.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

اصغر قائدان

۱۳۷۲/۹/۵

مقدمه چاپ هفتم

﴿ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ الْإِزْهِيمِ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ
الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا... ﴾
(آل عمران: ۹۷)

با عنایت و الطاف حضرت ربوبی، پس از گذشت یک دهه از چاپ نخست این کتاب، اکنون متن جدیدی پیش روی شما است که حاصل چندین سفر و ماه‌ها تلاش و کوشش است. از آنجا که روند تغییرات و تحولات آثار تاریخی دوسرزمین مقدس مکه و مدینه بسیار وسیع، سریع و پرشتاب است، ارائه هرگونه اطلاعات، پس از چندی مستلزم بازنگری و تجدید نظر خواهد بود. در مدت نسبتاً طولانی که از نخستین چاپ این کتاب می‌گذرد، متأسفانه بسیاری از آثار تاریخی دستخوش تخریب و ویرانی و بسیاری نیز خوشبختانه احیا و بازسازی شده‌اند و سیر مراحل توسعه مسجدالحرام و مسجدالنبی، که از آن هنگام آغاز گشته بود، اکنون به پایان رسیده است. از این رو، با تشویق‌ها و مساعدت‌های معاونت محترم آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای سیدعلی قاضی عسکر، که خود از محققان فاضل و اندیشمند هستند، بحمدالله تألیف حاضر با اطلاعات و آمار و ارقام جدید به محضر

فرهیختگان و دانشوران تقدیم می‌گردد؛ امید است خوانندگان عزیز و زائران بیت الله الحرام، اینجانب را مشمول دعای خیر خویش قرار دهند و هرگونه نقص و کاستی در این اثر را به دیده اغماض بر این کمترین فروگذارند یا منت نهند و حقیر را از الطاف و عنایات روشنگرانه و عالمانه خود بهره‌مند سازند.

در پایان لازم است از معاونت محترم آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری، که مقدمات چاپ مجدد این اثر را فراهم ساختند تشکر کنم و از ویراستار محترم جناب آقای ورسه‌ای و نیز آقای امامی که متن را به دقت نمونه‌خوانی کرده‌اند و سید صلاح موسوی و همکارانشان در مرکز تحقیقات حج، که صفحه‌آرایی اثر را برعهده داشتند و سایر عزیزان دو نشر مشعر، سپاسگزاری و از خداوند سلامتی آنان را درخواست کنم.

وعلى الله التوكل

اصغر قائدان

۱۳۸۴/۷/۷